

Viron *uss* ja *uisk*.

Viron käärmeen nimitystä *uss* (Wied. *uśś* g. *uśśi*) Joos. J. MIKKOLA on ensimmäisessä slaavilaisia lainojamme käsittelevässä teoksessaan verrannut venäjän sanaan *уѣцъ* 'Hausschlange' sekä vepsän sanaan *uš* 'Schlange'.² (Uusintateoksessa tätä vertausta ei esiinny.) Näihin rinnastuksiin on pienin lisäyksen yhtynyt ALBERT SAARESTE väitöskirjassaan.³

Erään äänteellisen yksityiskohdan vuoksi viron sana on kuitenkin pidettävä erillään venäjän ja vepsän nimityksistä. Viron substantiivi esiintyy vokaalialkuisena seuraavilla paikkakunnilla: asu *uś* ~ *ussi* g. *ussi* Vai; *uś* g. *uśśi* Käi, Jõh; *uś* g. *uśśi* Ans, Khn, Muh, Kul, Vig, Mih, Pär, TMr; *uś* g. *uśśi* LNg, Ris, Kei, HJn, Juu, Jõe, Kuu, Amb, SJn, Sim, Jõh, Lai, MMg, Vil, Puh. Tietyillä alueilla kuitenkin sana tavataan *h*-alkuisena. Saaresten mukaan *huś* g. *huśśi* esiintyy Pühalepassa Hiidenmaalla ja toisaalta Urvastessa ja Põlvassa; *huś* g. *huśśi* Rāpinassa ja Setumaalla. Eesti Keele Arhiivin kokoelmista olen lisäksi löytänyt *h*:llisen asun Kanepista (*huś* g. *huśśi* 'madu') ja Rõugesta (*huś* g. *huśśi* 'madu, siug'). *h*-alkuiset

¹ Samanlaiseen diftongilliseen alkumuotoon palautuu varmaankin rudimenttina säilynyt viron imperatiivi *läki* 'lasst uns gehen'. Sivumennen sanoen ei olisi ehkä liian rohkeata olettaa, että tämän aikanaan varmaankin yleisesti käytetyn imperatiivimuodon pohjalta olisi muodostettu viron verbi *läkitama* 'schicken, senden', joka tavataan johdoltaan säännöllisen *lähetama* verbin rinnalla.

² Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen I s. 172.

³ Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes I ss. 74—75.

muodot tavataan siis juuri niillä seuduin, nimittäin Võrun ja setukaismurteissa sekä Pühalepassa Hiidenmaalla, joissa sananalkuinen *h* muutenkin on säilynyt.¹ Näin ollen *hus̄* on alkuperäisempi kuin *us̄*. Myös PAUL ARISTE käsitellessään Pühalepan *h*-alkuisia sanoja esittää *hus̄* 'uss' substantiivin niiden joukossa, joissa sananalkuinen *h* on säilynyt.² Ei ole siis mitään mahdollisuutta olettaa sanaa slaavilaiseksi lainasanaksi. Sen sijaan vepsän *uš* on todennäköisesti venäjistä. Jossakin määrin vaikeata on selittää viron nominia venäläiseksi lainaksi siitäkin syystä, että viron *uss* on merkitykseltään laaja-alaisempi kuin venäjän *уш*. Vrt. Wied. *us̄s̄* 'Wurm (Raupe, Made, Schnecke)'. Murteet: Iis »lastel on ikke *us̄sit* kõhus»; Jõh *lēt us̄* 'paeluss'; Kad *jānius̄* 'tuliuss', »j. mis üosse põleb»; Krk *vihmaus̄s̄id* — veiksed punased *us̄s̄id*; Rõu *us̄s̄ikke* 'igasugune väike tõuguke ja vähem *uss*, mitte nõeluss' (Tarv. nooremal generats.) jne. Tämän seikan ei kuitenkaan ehdottomasti tarvitse vastustaa yhdistelmää.

Liivin sanakirjassa KETTUNEN on yhdistänyt *uss* sanan viron *uisk* ja liivin *uiska* substantiiveihin, jotka myös merkitsevät käärmettä. Hän ei kuitenkaan tarkemmin perustele rinnastustaan.³ Myös Saareste on katsonut sanojen kuuluvan etymologisesti yhteen, mutta hänen selityksensä on tehty väärällä pohjalla: *uisk* olisi sekundäärinen muoto ja se olisi syntynyt pyrkimyksestä erottaa sana *us̄* 'käärme' sanasta *us̄* g. *us̄s̄è* 'ovi'.⁴ *uisk* palautuu kuitenkin aina kantasuomeen saakka, kuten heti tulemme näkemään. Jotta *uss* voitaisiin yhdistää mainittuihin itämerensuomen sanoihin, on ensimmäinen ehto, että nämä ovat olleet *h*-alkuisia, kuten *usskin* on ollut. Viron murteet eivät anna mitään osviittaa tässä suhteessa, sillä *uisk* 'käärme' tavataan niissä murteissa, joissa sananalkuinen *h* on kadonnut. Vrt. Krk *uisk* g. *uisà* p. *uiska*, *uisk pišt* 'nõelama'; *uisk ô* (= uipi) *viissi*, *nagu ani* (= hanhi) *visisès*; Hel *üits seànde* (= semmoinen) *tuttuge uisk ollù*, *üits ei jole pišten*; Trv: Jumal piab *uiska* kige enamb vihkama, kui kedagi looma⁵; Pst: Viha mehe sees *üits uisk*, mis teda varsti ära surmata⁶, vrt. myös Saareste *uisk* g. *uisà*⁷. Sana näyttää esiintyvän myös Pärnun seutuvilla: »... ja *uisk* kedä see on amustanud seda on kohe sõnadeka ärrä arsditud». Karksisssa *uisk* merkitsee lisäksi toukkaa (vrt.

¹ KETTUNEN Eestin kielen äännehistoria s. 96.

² Hiiu murrete häälikud ss. 171—4.

³ Livisches Wörterbuch s. 449.

⁴ Leksikaalseist vahekordadest I s. 75.

⁵ Eisenin kokoelmat 18055.

⁶ Eisen 779, 80, 17.

⁷ Leksikaalseist vahekordadest I s. 74.

⁸ Eisen 47604 (11).

Wied. *uśś* 'Raupe'): *uisà purù tulè vällä ku púd lõhud. lastel pannti kintse vahele sevä purù; uisik g. -kse: seinä uisik sũ seinä*. Liivin *uiska, ūška, ūška* 'schlange', Salatsin liivin *ũšk, ūški* 'Schlange, Otter, Natter, Wurm' eivät myöskään valaise sanan alkuäänteen kehitystä. Y. H. TOIVONEN on Länsi-Suomen vanhoista runoista löytänyt käärmeen nimityksiä, jotka epäilemättä jollakin tavoin kuuluvat yhteen viron *uisk* ja liivin *uiska* sanojen kanssa. Runoissa tavataan sellaisia nimityksiä kuin *uisko, huisku, huikka, uiku* jne., joista monet ovat vääntymiä, kansanetymologioita ym. Toivosen mukaan suomalaisen sanan alkumuoto on *uisko*.¹ Vrt. Asikkala: »Uisko aitojen alla». Jos *uisko* todella on alkuperäinen, niin *uss* — *uisk* yhdistelmä raukeaa ilman muuta.

Mutta — kuten sanottu — runoissa näyttää esiintyvän myös *h*-alkuisia variantteja: *huiku* (Mouhijärvi), *huikka* (Hattula) ja ennen kaikkea *huisku* (Kuhmoinen: »Huisku aitojen alainen»), joten suomen muotojen ei ehdottomasti tarvitse poistaa yhdistämisen mahdollisuutta. — Ensi katsannolla on puheena olevien sanojen äänteellinen suhde muutenkin outo. Ottaen huomioon kuitenkin eräät muista olioista käytetyt viron *lastenkielen* muodot sen mielestäni voi hyvin ymmärtää. J. MÄGISTE on eräässä Eesti Keelessä julkaistussa kirjoituksessa käsitellyt sellaisia viron muotoja kuin *poiss, jäss* ja *oiss*, mitkä hän katsoo *poeg, jää* ja *oinas* sanojen johdannaisiksi. Johdannaisten pohjana ovat olleet sanojen ensi tavut *poi-, jä > jä* ja *oi-*, ja johtoaineena on ollut *-ss-*. Vrt. Wied. *pois g. poisi* mm. 'Junge, Bursche, unverheiratheter junger Mann; Knecht, Diener, Lehrbursche', liiv. *požs pl. pùqššiv* mm. 'junge, bube; knecht, diener' (> latin *puisis*) ja toisaalta viron *poeg*, liiv. *pùoga*, suom. *poika*. Viro Risti: *jâr* 'löikata isane lammas' ja *jäs*, mikä lastenkielessä tässä murteessa merkitsee samaa; Wiedemannin sanakirjan mukaan *jäss g. jässä* 'kleiner, unansehnlicher, schlecht gewachsener Baum oder Mensch', *wana j.* Schimpfwort. Tämäntapainen ilmeisesti metaforinen merkitys tavataan laajalti viron murteissa. Viro Vigala: *ošsù, oenàst kutsù ošsù, ošsù*; Khn *ois g. oisù* 'jäärastall', *oisò id.* (lk.); Se *oižò* 'oinas lsk.' sg. p. *oižot*. Vrt. myös *kais*: Khn *lažs ó kinasti mažmà kaissus*; Koe *kaissu võtma* ja toisaalta Wied. *kaenal* 'Arm als Umschliessendes', *lapse kaenla wõtma*, 'das Kind auf, in, den Arm nehmen'²; suomen *posso ~ possu* — *porsas*; karj.-aun. *mössi* — *mörgö, mönni* 'karhu'.³ En pidä mahdottomana, että *huśś g. huśsi* on jonkin *huiska sanan *hui* (> *hu*) aineksen ja *-ss-* johtoaineksen yhtymä. Mato ja

¹ Virittäjä 1931 ss. 417—420.

² Eesti Keel 1929 ss. 69—75.

³ NIRVI Sanankieltoja ss. 62—3.

käärme ovat sellaisia käsitteitä, joista lastenkielellä on omia nimityksiä (esim. Suojärven *böböi* ~ *buboi* käärme lastenkielellä).

Kantasuomalainen käärmeen nimitys *huiska voidaan mielestäni käsitellä sellaiseksi hypokoristis-eufemistiseksi ilmaukseksi, jollaisia käärmeestä on käytetty sekä meillä että muissa kielissä varsin runsaasti. Epäilemättä sellainen vanha käärmeen nimitys kuin *kyy* on ollut tabu, mikä juuri on aiheuttanut kiertoilmausten käyttöä. (Palaan tähän sanaan samoin kuin eräisiin toisiin käärmeen nimityksiin myöhemmin.) Eräiden paralleelien nojalla voidaan *huiska sanaa verrata nomineihin *huiskea* (vrt. *pyörä* : *pyöreä*, *kapu* : *kapea* jne.¹), *huisku*, *huiskale* (vrt. *kaista* : *kaistale* ²) ja *huiska*, joiden merkityksiin liittyy aina pituus- ja huojuvaisuusmielteet. Esim. Kiihtelysvaara: *pitkäh huiskē* 'pitkän huiskea'; Lemi: *pitkä huiskija mieshätuo näkü ollie*; Savonlinna: *pitkän huiskee* 'pitkä, samalla myös laiha ja kapea'; Inkeröismurre: *huiskia mēz*, *mēsä* 'pitkikasvuinen, hyväkasvuinen'; Suojärvi: *huisku* 'pitkä, laiha, vetelä ihminen'; Säämäjärvi: *huiskū* 'pitkä esine tai olento'; Länsi-Pohja, Täräntö: *huiskale* 'pitkä ihminen'; Lönnr. Lisävihko: *huiskale* 'flik'; Ganander: *pitkän-huiska* 'lång karl'; Hollola: *huiska* 'pitkä, hontelo'. Näihin lienee yhdistettävissä talon ja sukunimi *Huisko*: Lönnr. *Huisko* urgammalt hemmansnamn; tämä tavataan Kallialan (nyk. Tyrvään) seurakunnan keskiaikaisissa kirkontileissä: **huisko wemast** v. 1480, **henric huisko** v:lta 1490, **mattis hwisko** v:lta 1516, **olaff huiskoy** v:lta 1481 jne.³ Kun Kallialan tilien nimistössä tavataan melkoisesti jonkinlaisia ominaisuus- ja haukkumanimiä, kuten OJANSUU on huomauttanut, esim. Hoikka, Liuha, Nirppi (= nirsu), Kuukka (= ontuva), Laiha jne., voidaan **Huiskokin** käsittää sellaiseksi.⁴ — Näitä nomineja tuskin voidaan erottaa seuraavista kantasuomeen palautuvista verbeistä: s u o m i (Lönnr.): *huiskaa* 'fläkta, vifta, flänga, skaka; stoja'; *huiskata* 'vifta, slänga, svänga, flänga, fjeska, löpa hit och dit, vara beställsam, stoja (,kasta omkring); skaka', *hepo huiskaa häntäänsä* 'hästen viftar med sin svans'; *huiskuttaa* 'skaka, runka, röra hit och dit; svänga af och an, vifta omkring; (kringkasta,) stänka jne.', *lahoa älä huiskuta* jne.; v i r o (Wied.): *huiskama* 'winken (mit der Hand), schlagen (ohne zu treffen)', *löm huiskas hännaga* 'das Thier wedelte mit dem Schwanze', *wastu h.* 'zurückwinken', *huiskuma* 'sich schnell bewegen'; v e p s ä Ä (maist. Reino Peltolan tiedonantoja): *hušk/ta*, -an, -ab, -in 'kiikkua, keinua', esim. *oksaar ištub i huškab*; *hušku/tada*, -tan, -tab, -tin, -t

¹ HAKULINEN SKRK I s. 104.

² Hakulinen, SKRK I s. 139.

³ Ks. Satakunta (Kotiseutututkimuksia) III (Porvoo 1914) s. 26.

⁴ Ibid. ss. 20—21.

'kiikuttaa, soutaa lasta (käsillään, kätkyessä)', *lapsen käzia huškutab*. Termejä *huiska-* ja *huiskuhäntä* käytetään laajalti suomessa hevosesta; esim. Huittinen: hevonen, joka aiheetta *huiskuttaa* häntäänsä on *huiska-häntä, huiskuri*.

Tämän yhdistelmän tukemiseksi voidaan esittää muitakin käärmettä merkitseviä sanoja, joilla alkuaan on ilmaistu vain jonkinlaista pitkää, pitkänä huojuvaa tai kiemurtelevaa. Kaikkein kuvaavin on käärmeen nimitys *soilu*, mikä J. Leppäsen mukaan tavataan Kivijärvellä ja Karstulassa: »*soilu* nimitystä käytetään täällä usein käärmeestä ja sen matelimesta sanotaan *soiluamiseksi*.» Saarijärvellä *soilu* taas tarkoittaa 'pitkää, sutjakkaa ihmistä' (vrt. *huiska* sanan vast. merkitykseen) sekä 'pitenevää maakaistaletta'. Kiihtelysvaara: *soilukka* 'kapea maakaistale'; lampi saattaa olla kapea, mutta pitkä *soilukka*; tie on *kaappē soilukka* jne. — Räisälässä erään tiedonannon mukaan vanhakansa nimitti käärmettä *hoiloksi*. Samoin Suomenniemellä: »Ennen sano vanhat lapsille, jos ne vihelsi: älä viheltele, tulloo *hoiloja* (= käärmeitä)». Sakkolassa tällä sanalla on mainittu yleensä vain jotakin tavallista pitempää ja kapeampaa: »sella'ne pitkä *hoilo* ol' se tyttö». Samoin Lemillä: (saraheinästä) »pitkä *hoilu* lehti». Juvalla kiemurrellen menevästä käärmeestä sanottiin: »se männäh *hõeluvā*». Kiihtelysvaarassa erään sananparren mukaan koiran *häntä hõili*, ja tyttö saattaa olla *pitkäh hõilakka*. — Kolarissa *koikko* 'mato': »Koikkoja koikkaa joka paikassa.» Vrt. Rovaniemi: *koikata* 'kiemurrella', »kissalla häntä koikkaa» (vrt. *häntä huiskaa*). — Latinan *serpens* 'käärme' on — kuten tunnettua — alkuaan merkinnyt 'kiemurteleva'. — Niinkään itse *pitkä* sana ja sen johdannaiset ovat hyvin tavallisia käärmeen eufemismeja itämerensuomalaisissa kielissä. Esim. Sompio, Kinisjärvi (Paulaharju, Suom. Kirj. Seuran arkisto 19798): Käärme on *pitko* ja käärmeen kuu on *pitkonkuuta*. — Tunkua: *pitättšü* eräs käärmeen peitonimistä. — Suojärvi: *pitkättšü* 'käärme', *pitkäläni* id. — V i r o: Wied. *pitk. g. pitka (pikk)* mm. 'Schlange, Drache', *pitka-sõnad* 'Beschwörung beim Schlangenbiss'. Murteet: Muh: Kui uss on nõeland, siis öeldakse: *pitk pistis*.¹ — Saa *piĳ g. piĳkã, piĳ taĳtis miĳD tänã salva*. — KJn »Kui keegi usi näeb ei tohi mitte ütelta *uss*, peab ütleva *piĳ*». ² — Rõu *piĳ g. piĳkã* 'siug (eufem.)'. — Urv *piĳ g. piĳkã* ussi varjunimetus. — Võn *piĳk* ussi, siu eufem. nimetus. — PJg *piĳ* ussi aunimi. — Usein sanaan virossa liittyy attribuutti *va(na)*. Esim. Jõe *vana piĳ* 'uss'. — Põi *va piĳk* 'madu (? eufem.)'. — KJn *vanã piĳ* 'uss'. — Plv: *vana piĳk* 'siug, huss' kui pehmembast taheti ütelda. *Huss*: toda arvati väga rassess; too teine

¹ Eesti Rahvaluule Arhiiv II 34, 134 (5).

² Hurtin kok. II 49, 1018 (12).

om nagu hellitamise nimi.¹ — Har: Madu ei tohtind nime pidi ytelda, vaid yteldi selle asemel *vana pikk*. Kes õige nimega nimetas, toda hakkasid maod »salvma».² — Rõu: *vanà piĳ ol̄ sāl, siš üt̄le es̄ nim̄mè pitt̄*.

Viron *uisk*, liivin *uiska* 'käärme' sanoja on verrattu myös erääseen itämerensuomen aluksen nimitykseen, nimittäin siihen viron sanaan, joka Wiedemannin sanakirjassa on asussa *huisk* g. *huisu* 'Fährboot, Prahme, Jacht'. Nähtävästi juuri sen nojalla, että tämä sana on *h*-alkuinen, KETTUNEN pitää puheena olevia käärmeen nimityksiäkin *h*-alkuisina.³ Käsitteäkseeni kuitenkin Wiedemannin sanakirjan *huisk* 'Fährboot jne.' sanan *h*- on teorioitu. Se lienee peräisin D. J. W. L. von Lucen saarenmaalaisesta sanakokoelmasta, mikä on julkaistu Rosenplänterin Beiträgessä. Siellä tavataan *Huisk* g. *huiso* 'die Prahme, Fähre'.⁴ Nykyisissä tiedoissa sana, joka muuten on muistiin merkitty vain Viron länsirannikolta, esiintyy vokaalialkuisena. Muhu: *uisk* 'laev, praam, millega üle käidi Väikesest ja Suurest väinast', »uisuga viidi obused üle ja vankrid ja ärjad ja». — Pöi: *ui/šk, -sù* 'ühe ehk kahe mastiga kalapaadist suurem alus'. — Jäm: *uisk* 'purjelaev, purjek', »läksime ühekorra uisuga Rootsist soola tooma». — Mar: *uisk*, »meremestel on üks *uisk*, a merebü meest põle mette *eloz-maëaz*».⁵ Kun näissä murteissa — myös Saarenmaalla — sananalkuinen *h* on kadonnut ja kun se on varmaan tapahtunut ennen 1800-luvun alkua⁶, eivät mainitut tiedot valaise *uisk* 'Fährboot' sanan alkuäännettä. Ratkaisevaa on kuitenkin se, että tälle viron sanalle on löydetty vastine suomen. 1500-luvun alkupuolelta on Hämeestä tietoja *wisko*-nimisistä pitäjänveneistä. Tämähän on epäilemättä luettava *uiskoksi*. J. J. MIKKOLA, joka sanasta on kirjoittanut, katsoo sen kuuluvan etymologisesti yhteen *win* 'schwimme' verbin kanssa, kuten kreikan *πλοῖον* 'schiff' ja *πλέω*.⁷ Jos siis viron *uss* ja *uisk* 'käärme' etymologisesti voidaan yhdistää, niin silloin toisaalta aluksen ja käärmeen nimitykset ovat eri alkuperää. Aluksen ja käärmeen nimitysten yhdistämiseen on tutkijoita johtanut ilmeisesti se, että skandinaavit ovat kutsuneet aluksiaan sanoilla *dreki, drake* 'drake, flygande orm'. Y. H. TOIVONEN, joka tosin varsin epäillen tähän tapaan on nimityksiä verrannut, esittää mahdollisuutena, että laivan nimi *uiskoi* alkuaan olisi merkinnyt 'käärmeen kuvalla varustettu'.

R. E. Nirvi.

¹ Eesti Rahvaluule Arhiiv II 35, 537 (6).

² Ibid. II 2, 731.

³ Livisches Wörterbuch s. 449.

⁴ Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache I 1 s. 28.

⁵ Eesti Keele Arhiivin kokoelmat.

⁶ Ks. esim. Saareste, Leksik. vahek. s. 97 kartta (*händ* sana); vrt. Kettunen, EKÄ ss. 96—7.

⁷ FUF 13 ss. 163—6.